

Aleksander Aleksandrović Kotljarevskij.

Nekrolog,

*čitao ga u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti dne 16. veljače 1882.*

PRAVI ČLAN DR. FR. RAČKI.

Jedan od najvećih uzdanika slovjenske nauke naše dobe, A. A. Kotljarevskij, profesor kievskoga sveučilišta, a od 24. listopada 1870. god. član naše akademije, zaključi svoj život dne 29. rujna (11. listopada) 1881 god. na talijanskom zemljištu, u liepoj Pisi, gdje je tražeći zdravlje našao smrt. Ovaj događaj probudio je u cijelom slovjenском svijetu, a najpače u Rusiji žalostno saučešće, ponajviše s toga, što je pokojnik preminuo u najjačoj muževnoj dobi, pa što su tim, sudeći po onom, što je slovjenškoj nauci već privriedio bio, potonule velike nade, koje je ona punim pravom u njega polagala. Koli su ove nade zbilja opravdane bile, pokazati će ovaj nacrt neumorne i uzorne učene djelatnosti našega pokojnoga sučlana.¹

A. A. Kotljarevski rodio se god. 1837 u Krjukovu, predgrađu Kremenčuga, koj leži na lijevom briegu Dnjepra u poltavskoj guberniji a broji do 25.000 žitelja. Ondje je i majka njegova Marija Jakovljeva sve do smrti svoje god. 1877 u vlastitoj kući živila. Po dovršenih u rodnom si mjestu početnih učionah prešao je mladi Aleksander Aleksandrović na gimnaziju u bliži gubernijski grad Poltavu, proslavljen u poviesti, kano što je poznato, sa osudne bitke god. 1709 među ruskim carem Petrom velikim i švedskim kraljem Karlom XII, kojoj na uspomenu bi god. 1809 postavljen ondje spomenik. Njegovi gimnazialni drugovi, a poimence prija-

¹ Uz književne radnje pokojnikove upotrebljena je za taj nekrolog „Поминка по А. А. Котляревекомъ“ izdana netom u Kievu, te poslana mi dobrotom profesora M. Vladimirskog-Budanova.

telji P. S. Jablonovski i V. A. Andruzskij, svjedoče, da su se u bistroći uma, u vjernosti pameti i u ljubavi k nauci već tada nazrievala u mladom Kotljarevskom ona lepa svojstva, koja su kašnje iz književnih mu trudova odsievala.

Svršivši gimnazijske nauke prešao je A. A. Kotljarevskij na moskovsko sveučilište i to u historičko-filologički fakultet, gdje se je posvetio osobito slavistici. Otkada je u Rusiji postalo Slovjentstvo predmetom posebnih znanstvenih iztraživanja, pod imenom slavistike razumieva se ondje ne samo slovjensko jezikoslovje nego i skup svih znanosti bavećih se svestranim poznavanjem Slovjentstva. Ovaj pojam tumači sâm Kotljarevskij sljedećimi riečmi¹: „Slavistici pribrajam sve grane znanja, koje nam kulturni život slovjenskih naroda otkrivaju, poimence izpitivanje jezika, spomenika pismenosti i književnosti, starožitnosti, povjesti, narodopisa, prava i crkve, riečju skup svih predmeta, koji se tieu prošle i sadašnje prosvjete i života Slovienâ. Obseg slavistike mogao bi se donjekle ograničiti na uže predmete filologičke: ali tko će nam osjeći one granice, za kojima se radnja i učešće filologa dovršuje, gdje njegove pomoći više ne treba?“ U tom se je obsegu gojila slavistika na ruskih sveučilištih i prije velike sveučilišne reforme god. 1863. A imala je ona u vrijeme, kada je Kotljarevski polazio moskovsko sveučilište, veoma odličnih zastupnika, od kojih budi dovoljno spomenuti I. M. Bodjanskoga, veterana slavistike u Rusiji, i Todora Buslaeva. Osobito ovomu drugomu, od god. 1847 profesor slavistike na moskovskom universitetu, imadu učenici njegovi zahvaliti onu strogu znanstvenost i obsežnost pogleda, kojima su se privikli u njegovih predavanjih i učenih iztraživanjih. U svojih jezikoslovnih naukah uporavljao je Buslaev sravnjujuću metodu Grimmovu, te je na ovoj metodi osnovao i svoju historičku gramatiku ruskoga jezika², koja po riečih samoga Kotljarevskoga čini „epohu u svojoj struci“.³ Buslaev je i u tom slavnoga njemačkoga učenjaka sledio, što je ne samo jezik nego i savkoliki život ruskoga naroda, osobito pako starodavne spomenike njegove, učinio pred-

¹ Успѣхы славистики на Руси въ послѣдніе дѣла (1860—1872). В Прагѣ 1874. Изъ вѣстн. чеш. муз. 1874. св. 1—3.

² Опытъ исторической грамматики русскаго языка. Москва 1858. Изданіе III. и IV. носи насловъ: Историческая грамматика рус. языка.

³ Объ изученіи древней русс. письменности. Филологич. записки 1880, стр. 167.

metom svojih dubokih studia. Ne ima sumnje, da je taj primjer djelovao na duševni razvoj mladoga Kotljarevskoga, i da je on strogomu znanstvenomu pravcu osnov već na sveučilištu položio. Koliko je on taj pravac u ruskoj naučnoj književnosti visoko cijenio, vidi se iz njegove potlašnje opazke: „Sretnim ima se nazvati ono vrieme, kada su kod nas počeli izučati J. Grimma; u literaturi bijaše već gotovo obilje gradje, podpuno istovrstne s onom, na koje je temelju veliki učenjak izveo svoju umjetničku sgradu njemačke bajoslovne starine, imenito sгода narodnoga bića ili izvora tako zvane niže narodne mitologije. Izučanje „njemačke mitologije“ neobhodno privede k približemu iztraživanju ruske gradje: pjesama, pripovjedaka, sujevjerja, običaja i obreda, gradje, kojom ako i jesu se prije služili, ali nit iz daleka onoliko koliko je nužno bilo, pa niti s pravoga gledišta.“¹ Ovaj ozbiljan naučni pravac, koj je u slavistici zavladao bio na moskovskom sveučilištu, obuhvatio je više tadašnjih mladih umova, od kojih je dovoljno spomenuti Kotljarevskoga vršnjake N. A. Popova i N. S. Tihonravova, koji su kasnije ozbiljnim znanstvenim prilozi znamenito obogatili rusku i obću slovjensku književnost. Na tih se mladih umovih potvrđuje, što je inače priznato, da je pravac, koj jim se sa sveučilišne stolice dade, obično odlučujući za svekoliko njihovo kasnije književno djelovanje.

Kotljarevskij je god. 1857 svršio sveučilišni tečaj, te položivši obični izpit bješe imenovan za učitelja ruskoga jezika na aleksandrovskom kadetskom zavodu. U to doba stupa on prvi put na književno poprište u različitim ruskih časopisih i sbornicah, i to prvih godina pod pseudonimom E-C., Ек-Ст. (eksstudent), jednom Sp. A-r. Ovi književni prilozi, ako izuzmemo jedan, na ime „Мистериософія бардовъ Бретани“ (Русскій вѣстникъ. 1857, XI, 2 стр. 89—94), koj u ostalom nije tudj naučnomu zanimanju mladoga pisca, kreću se u obsegu slavistike, te ili razpravljaju pojedina pitanja iz tradicionalne literature ruske i slovjenske, ili se obaziru na pojedine ruske književne proizvode toga područja. Onamo se pribraja članak pod naslovom: „Сказанія о русскихъ богатыряхъ“ (Моск. вѣдомости, литер. отдѣлъ. п. 56, 64, 66); ovaмо spadaju književne obznanе о djelih: Miljukova „Очеркъ исторіи русской поэзіи“ (Отечественныя записки. т. CXVII, 4 стр.

¹ Къ вопросу объ обработкѣ слав. мифологіи. Сптерб. 1872, стр. 5.

57—74, 1858), Millera „О нравственной стихіи въ поэзіи“ (Атеней 1858 n. 37, 39), pohvaljenoga Buslaeva „Опытъ истор. грамматики рус. языка“ (Отеч. зап. 1859, CXXV—VI) Ševireva „Исторія русской словесности“ (Моск. обозрение 1859. I. отд. 2 стр. 90—108), Bergmanna о Skitih (Лѣтописи рус. литературы и древности 1859. I, 121—144), recenzija izdanja „Памятники старинной русской литературы“ (Спетерб. вѣдомости, 1860, p. 233). U tih sitnih prilozih književnih već se pokazuje strog znanstven pravac i dalek pogled na obću znanost i njezine stečevine bez obzira na narodnost i zemlje. Kotljarevskij usvaja, i u rusku nauku prenosi sa zapada komparativnu metodu, koju drži „za najznamenitiji obret znanosti, kojemu imade se zahvaliti, što su historičko-filologička iztraživanja stekla tvrdo realno zemljište, te iz praznoga, slučajnoga znanja dovila se na stepen postavne nauke“ (Старина и народность, 1862, стр. 2). Obazirući se na duh, koj je prije desetak godina vladao u ruskoj knjizi, a donesen bio iz suvremene Njemačke, pak koji je stao uzmicati pred novim realnim smjerom, pisao je Kotljarevskij godine 1858 o tom preobražaju sljedeće: „Абстрактни pojmovi njemačke estетике и философіе Hegelove, koji su ruskom kritikom u dobi od 1837 do 1844 god. zavladali bili, преživili su svoje posljednje vrijeme; на мјесто мртвoгa слова и суhopарних лoгиčких formula спекулативногa погледа на умјетност потакнула се питања друштвена... свaгдје је живoт превладаo... Historijska судба наше старе писмености и књижевности постала су предметом обћенитoгa зaнимaњa и радинoгa изучeњa. Прeм полaгaнo али рaвним коракoм иде нaприeд млaдa нaукa, рaзгoнeћи мaлo пo мaлo фaнтaстички сумрaк, који је зaстирao нaшe дoбрo стaрo дoбa... Ово је пoјaв вeомa рaдoстaн! Сaблaсти старинe, зaмaмљивe у својoј нeпoрeдљeнoј, тaмнoј пoстaви, сгрaдe рaзрoвaнoгa уoбрaзeњa, нaсипaнe нeпріjазнoм суврeмeнoшћу, изчeзaвaју нa свjetлу дaнa, и пoкaзују пут нoвoмy, тріeзнoмy пoглeду нa прoшлoст... Нaукa пoврaћa нaс из свіeтa утoпijа у збиљу; пa у тoм упрaвo лeжи нjeзинo живo суврeмeнo знaмeнoвaњe, нjeзин грaђaнски, друштвeни смисao и знaчaј.“ (Оречec. записки 1858, 4. крaткa стр. 57—8). U истoм јeзикy нaзирe млaди Kotljarevski прeмa нaпрeдкy суврeмeнe знaнoсти „живи, свjeжи изрaз нaрoднoгa живoтa, живи oргaнизaм, нeухвaтљив скуп свих душeвних својствa, фaнтaзије, мисли, зaмичућих се пoд упливoм свjeжих утисaкa и изрaзујућих се у риeчи чeстo извaн зaкoнa стoгo лoгиčкoгa прoцeсa“ (oндje 1859, 8. стр. 70). S тoгa се суврeмeнo јeзикoслoвјe пo нje-

govu mnienju punim pravom „ne stara samo o obilju linguističkoga materiala nego i o živom pogledu na jezik, kano na tvarni proizvod ljudskoga duha“ (ondje 9, 19).

Ali dok se je Kotljarevskij, tek ostavivši sveučilištne nauke, tako udubio u znanost, i motrio ju s ovoga jedino pravoga i blagotvornoga gledišta: zateče ga nesgoda, koja je podobna bila odvratiti ga i nehotice od staze, kojom je zaputio bio, i ogorčiti mu sav budući život. Jedne na ime večeri bio se sastao u jednoga svojih sudrugova s emigrantom K., koji se je tajno ušuljao bio u Rusiju. Za to je redarstvo doznalo, te je odmah zatvorilo ona lica, koja su obćila s rečenim emigrantom; a među njimi i našega Kotljarevskoga. On je upravo tada malo prije zasnovao si bio obitelj; ali bez obzira na to i negledeć što je njegov sastanak s onom osobom posvema slučajan bio, bijaše odveden u Petrograd, gdje je šest mjeseci zatvoren bio, iz početka u petropavlovskoj tvrđjavi, za tim kod III. odijeljenja. Izuzam što je izgubio slobodu i odijeljen ostao od svoje mlade žene, Kotljarevski nije inače trpio u ničem, pače u knjižnici zapovjednika tvrđjave našao je i duševnu zabavu.

Zadobivši slobodu ostao je Kotljarevskij donjele lišen prava obnašati državnu službu. Ali tim je sada slobodnije prionuo uz nauku; a u poznatom slavisti profesoru petrogradskom I. J. Sreznevskom, koj je umio cijeniti njegove umne darove i liepo znanje, našao je podupiratelja i zaštitnika. Njegovim ponajviše nagovorom zatražio je i zadobio godine 1863 stepen kandidata na carskom petrogradskom sveučilištu. Pod jedno je nastavio svoju književnu radnju u istom području znanosti i u jednakom pravcu. Od samostalnih razprava te dobe navodimo: „Были ли малоруссы исконными обитателями Полянской земли, или пришли изъ-за Карпаты въ XIV. вѣкѣ?“ (Основа. С. Петерб. 1862, стр. 7—12); za tim iz tradicionalne literature: „Основной элементъ русской богатырской быliny“ (Филолог. записки. 1864, 1—2), i „русская народная сказка“ (Спетерб. вѣдом. 1864 nr. 94, 100, 108); te „Изображеніе калики перехожаго въ латинской рукописи XIV. вѣка“ (Извѣст. имп. археолог. общества. 1862 IV, 5, стр. 405. 6.) iz jezikoslovja: „сравнительное языкоученіе“ (Филол. записки. 1862—3. год. II.); napokon bibliografički i kritički članci; kano što: „На память будущимъ библиографамъ“ (Отеч. запис. 1862, CXLV., nr. 11. стр. 78—82); литературный подлогъ (Спетерб.

вѣдом. 1863 nr. 67), два библиографическіе вопроса (книжний вѣстникъ 1865, nr. 15).

Na temelju ustava potvrđenoga dne 19. rujna 1864 po ministarstvu narodnoga prosvještenja zasnovano je u Moskvi „moskovskoe arheologičeskoe obščestvo“, koje si je učinilo zadaćom gojiti arheologiju u obće a rusku napose. Već 4. listopada bijaše za pravoga člana toga društva izabran naš Kotljarevskij. Isto tako bijaše on uz predsjednika za rusku arheologiju veoma zaslužnoga gr. A. S. Uvarova i uz ugledna lica, tajnika K. K. Gerca, S. V. Eševskoga i A. N. Athanasjeva izabran u redakcionalni odbor, kojemu je zadatak bio uređivati društvene publikacije. Kotljarevskij bijaše jedan od najmarljivijih i najplodnijih članova toga za starine Rusije zaslužnoga društva. U jednoj od prvih sjednica čitao je on dvie liepe razprave, koje su tiskane u I. svezci I. knjige društvenoga organa „Древности“. Prva razprava: „Металлы и ихъ обработка въ доисторическую эпоху у племень индоевропейскихъ“ (Древности. М. 1865, I, 1. стр. 43—70) razpravlja ovo u arheologiji važno pitanje s gledišta linguističke paleontologie. „Tu arheologiju jezika“ smatra Kotljarevskij „neobhodnim dielom obće arheološke nauke, pače prvim načelnim dielom njezinim, s koje izučanjem dužan je započeti svaki, kojemu je stalo do historičke vjerodostojnosti svojih potonjih iztraživanja“. Pod vodstvom indi linguističke paleontologije iztražuje Kotljarevskij: kojemu narodu pripadaju orudja kamenite dobe u Europi; za tiem izpituje imena za kovine kod indo-evropskih plemena; pak s tim u savezu iztražuje, koje su kovine rabili Skite t. j. narodi južne Rusije dolazeći u davnini pod tiem imenom; napokon izvodi zuanstvene rezultate iz ovoga linguističko - paleontologičkoga iztraživanja. Ona druga razprava (ondje str. 81—94) pod naslovom „Скандинавскія корабли на Руси“ zalazi u staru rusku tradicionalnu knjigu, u kojoj, imenito u narodnih pjesmah, spominje se „соколъ - корабль“; koj je nosio ruske junake Solovja Budimirovića, Ilju Muromca itd. Kotljarevskij dolazi na ovaj zaključak, da je po opisu „korablje“ u ruskih starinah obrazcem joj služila skandinavska korablja, što ide donjekle u prilog mnienju o skandinavštini prvobitnih Rusa, uz koje je mnienje i on pristao. Osim ovih dviju razprava Kotljarevskij je u istom prvom svezku prve knjige „Древности“ priobčio više književnih obznana o suvremenih djelih zasiecajućih u arheologičku struku¹;

¹ Tako o djelu Schwartza: Die poetischen Naturanschauungen der Griechen, Römer und Deutschen in ihrer Beziehung zur Mythologie.

te člankom „Троянъ“, елavianское божество“ (стр. 13—14) pridonio prilog materialom za arheologički rječnik, koji su se ondje sakupljati počeli.

Četiri godine dana bijaše Kotljarevskij jedan od najrevnijih i najdjelatnijih članova moskovskoga arheološkoga društva. Ime njegovo čita se u zapisnicih svih sjednica; ovdje je on bitno sudjelovao u svih razpravah. U sjednici od 12/24. listopada 1865 god. predložio je predsjednik društva gr. Uvarov, da se priredi sastanak svih ruskih arheologičkih društva, u kojem bi se njihov zajednički rad ustanovio, te razpravljala pitanja smjerajuća na podupiranje arheoloških iztraživanja u Rusiji. U odbor, koj je imao sastaviti program za taj sastanak, bijaše uz slavnoga historika S. M. Solovjeva i arheologa poznatoga A. N. Athanasjeva izabran takodjer A. A. Kotljarevskij. Jedno od pitanja, koje je imalo služiti sastanku za predmet razprave, bješe odmah po Kotljarevskom predloženo, na ime: imade li kakovih posebnih znakova, po kojih se slovjenke mogile od ostalih neslovenskih razlikuju? doisto vele znamenito pitanje za slovjensku arheologiju. Jurve u sjednici od 2/14. studenoga o. g. mogao je Kotljarevski pročitati predlog rečenoga odbora. Kada se u toj sjednici povela riječ o početku zapadnoga upliva na spomenike ruske starine, koju je pohvaljeni predsjednik zapodjenuo, Kotljarevskij je pažnju učenoga sбора obratio na njeka mjesta ruskih ljetopisa, iz kojih biva jasno, da su u Rusiji zapadni umjetnici mnogo prije XII. i XIII. stoljeća djelovali. U sjednici od 23. stud. (5. pros.) r. g. predao je svoj prilog pod naslovom „Perun“ za rečeni arheološki rječnik. U sjednici od 8/20. ožujka 1866 god. čitao je svoje mnijenje o Lěstvicinovom „istoričeskom ukazatelju“, za koje bijaše društvom upitan; te je povodom pročitane razprave člana E. J. Eichwalda o starinah zavoločke Čudi zapodjenuo takodjer pitanje o skitskih starinah. Kotljarevskij naveo je svoje razloge, iz kojih ne drži, da su skitska plemena pripadala čudskoj narodnosti; već je na temelju pismenih spomenika i starina nadjenih na zemljištu drevne Skitije nazirao u njih eranski elemenat. Ova neumorna radinost i revno zanimanje okô društva steklo je u ovom toliko priznanje naprama Kotljarevskom, da ga je u sjednici od 15/27. ožujka o. g. imenovalo drugim tajnikom i biblio-

Berlin 1864. J. Grimm: Kleinere Schriften. Berlin 1864. Petersen: Religion oder Mythologie der Griechen. Leipzig 1864. Биляевъ: Краткое извѣстiе о племенахъ... губернии моск. учебнаго округа. Москва 1864.

tekarom te čuvarom muzeja. Jedva su ova mjesta mogla zapasti vrednijega. Sada je Kotljarevskij još više, ako je to moguće bilo, privezan bio za društvo. U sjednici od 5/17. travnja čitao je zanimivu razpravu „o narodnih predajah o mogilah i drugih spomenicah ruske predhistorijske drevnosti.“ U sjednici od 29. listopada (11. stud.) predložio je na razpravljanje znamenito pitanje: je da li spomenici potvrđuju skandinavsko porjetlo Ibn-Fozlanovih Rusa? koje je pitanje poteklo iz proučavanja njegova arabskih pisaca o starih Rusih. Briga Kotljarevskoga o razvitku i napredku arheologičkoga društva rasla je danomice; pa da trudi članova izlaze na svjetlo čim prije, bio je u sjednici od 12/24. siečnja 1867 predložio, da se osim godišnjega organa „Drevnosti“ u buduće izdaje „археологическій вѣстникъ“ u dvomjesečnih svezicah. Društvo je taj predlog rado primilo, te je uredništvo „вѣстника“ povjerilo Kotljarevskomu, koje je on rado primio i izvrstno rukovodio. U prvoj knjizi „Drevnosti“, koju je on takodjer uredio bio, društvo je steklo iskustvo, kako vještīm rukama povjerava svoj drugi organ. Sam urednik priobćio je u „вѣстнику“ razpravu: „для археологии каменнаго вѣка въ Россіи“ (1867, стр. 25—30), u kojoj je opisao kamene čekiće i druga orudja nadjena u južnoj Rusiji; za tim priobćio je više književnih obznana o arheologičkim djelih i manjih arheologičkim priloga.¹ Kotljarevskij je tolikim radom stekao bio u društvu tolik ugled, da ga je ono držalo kod svake sgođe vriednim, da mu zastupnikom bude. Tako je ono u sjednici od 12/24. svibnja 1867 imenovalo uz S. M. Solovjeva i A. N. Athanasjeva takodjer Kotljarevskoga, da na etnografskoj izložbi i kod primanja slavenskih gostova u Moskvi zastupa moskovsko arheološko društvo.

Uz ovaj znameniti posao u arheologičkom društvu našao je Kotljarevskij još dokolice za druge takodjer radnje izvan društva. Tako je on, odazviv se častnomu pozivu, napisao obširan pun samostalnih opažanja učenī sud o znamenitom djelu Athanasjeva: „Поэтическія воззрѣнія Славянъ на природу“ (Отчетъ 1867. I, 36—83); na

¹ O G. de Mortilet: Le signe de la croix avant le christianisme; старина рус. земли (М. 1866); о могилахъ насыпныхъ и каменныхъ бабахъ (М. 1866); новый способъ опредѣленія древности могилъ, новооткрытыя черноморскія древности, объ археол. трудахъ Морло, А. Богданова матерьялы для антропологии кургановъ періода москов. губерніи (1867). Срезневскаго свѣдѣнія и заметки (Спб. 1867).

dalje „замѣтка о толковомъ словарѣ живаго велико-русскаго языка В. И. Даля“ (Бесѣды въ общес. любит. росс. словес. 1868 II., 91—94).

Ove zasluге Kotljarevskoga na književnom polju niesu mogli ostati bez upliva na rusku vladu, a to tim više što su poslije dogđajaja, koji ga je iz državnoga života iztisnuo bio, nastale u Rusiji znamenite promjene u slobodoumnijem pravcu. Ukazom od 29. rujna 1862 bi preustrojeno sudstvo i uvedena porota, godine 1864 uvedena ujezdna i zemska „sobranija“ itd., a statutom god. 1863 podieljena sveučilištem široka autonomija. Godine 1867 zadobi Kotljarevskij iznova slobodu stupiti u državnu službu, imenito u školstvo, ali za sada samo u derptskom okružju; te bude sljedeće god. 1868 imenovan vanrednim profesorom za slavistiku i ruski jezik na sveučilištu u Derptu (Dorpat). Ovo sveučilište bi još god. 1632 osnovano po glasovitom švedskom kralju Gustavu Adolfu, a god. 1802 obnovljeno po ruskom caru Aleksandru I., te određeno za Niemce baltičkih provincija; s toga i bijaše uređeno poput ostalih njemačkih sveučilišta sve do god. 1865, koje dobi takodjer poseban statut. Sada se je veća pažnja obratila na ovo takodjer sveučilište, da bude ruska nauka na njem takodjer zastupana. A teško ju je itko mogao slavnije od Kotljarevskoga zastupati. On bijaše podpuno vješt ne samo jeziku nego i književnosti njemačkoj, te bijaše podpunoma dorasao onoj zadaći, koju je imao učeni Rus provesti u onom dielu velike carevine, gdje se slovjeniski sviet stiče s prosvjetom njemačkom. Toj zadaći bijaše on dorasao tim više, što stojeći na visini nauke umio je ne samo svoje ljubiti nego i tudje štovati; pa nije držao svoje oči zatvorene pried svjetlom koje sa zapadnih granica dolazi. Premda Rus dušom i tielom, Slovjenin proniknut osvjedoenjem o velikom kulturnom zadatku Rusije i Slovjenstva, nije se Kotljarevskij ustručavao kano profesor derptskog universiteta izdati dvie arheološke razprave u njemačkom jeziku; na ime: „Eine estnische Gottheit als Gast auf der Insel Rügen (Neue dörptische Zeitung 1870) i „Archäologische Späne“ (Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, 1871, Bd. VII., S. 86—92). Ali on je dakako glavno nastojao okó ruske naučne knjige, te nastavio svoje u Moskvi započete radnje. Jurve u sjednici moskovskoga arheološkoga obščestva od 2/14. prosinca 1867 god. bijaše Kotljarevskij pročitao odlomak od većega djela: „о погребальныхъ обрядахъ у славянскихъ народовъ“. Sljedeće godine izadje cielo djelo u Moskvi pod naslovom:

„О погребальныхъ обычаяхъ языческихъ Славянъ“ te ga pisac posveti pohvaljenomu ruskomu arheologu gr. A. S. Uvarovu. Nakana bijaše učenomu arheologu, kako sam veli u predgovoru, svesti u toj knjizi „u jednu cjelinu različita i do sada porazbacana fakta tičuća se pogrebnih običaja kod poganskih Slovjena, izpitati jih kritički, ustanovit jim pravi smisao i stupanj značenja, napokon sastavit jih, koliko je više moguće, u organički red sustavnoga razlaganja“. S toga dieli svoje izraživanje u dvie glavne česti: u prvoj ispituje kritički izvore, imenito jezik, narodni život, pismene izvještaje, mogilne spomenike; u drugoj razpravlja sustavno i dielomice historički o pojmu poganskih Sloviena o posmrtnom životu i o pogrebnih običajih njihovih. Kao razjasnjenje pismenih izvještaja dodaje na kraju djela liepi prilog iz arabskih pisaca prije XI. stoljeća o Slovienih i Rusih. Premda sam Kotljarevskij priznaje, da je izraživanje njegovo o tom dielu slovjenske arheologije nepodpuno; da ono „не болѣе какъ корректурные листы одной главы изъ науки славянской бытовой древности“: to se je kritika o tom djelu očitovala veoma pohvalno; po mnienju pače njezinu, ne samo da se mogu Rusi njim ponositi, nego ne ima mu ni u stranih literaturah prema.

U Derptu je Kotljarevskij izradjivao svoje drugo veliko djelo, kojemu su predmetom starine i historija baltijskih Slovjena. Kako se iz glavnoga naslova druge knjige: „Матерьялы для славянской исторіи и древности“ vidi, bio je on zamislio sastaviti postupice obću sloviansku arheologiju, koju započe s izraživanjem o skrajnih sjevero-zapadnih slovjenskih plemenih. Glavnim predmetom toga izraživanja je pravni život tih plemena. S toga razpravlja u djelu: „Древности юридическаго быта балтійскихъ Славянъ (Прага 1874) o zemlji, narodu, pravu, običajih, zakonu, vlasti, obiteljskom životu, vlasničtvu, ugovorih i obvezah, dakle o svih domaćih i javnih odnošajih kod rečenih Sloviena. Uzorom su Kotljarevskomu, kano što u predgovoru izpovieda, služile Grimmove pravne starožitnosti, koje on smatra „образцем антикварно-юридическаго рада, kojega nije do sada nitko nadkrilio“. U prvu knjigu „Материјала“ uvrstio je Kotljarevskij „Сказанія объ Оттонѣ Бамбергскомъ въ отношеніи славянской исторіи и древности“ (Прага 1874), iz kojih izvodi dokaze za nutarnji život i za odnošaje slovjenskoga Pomorja. Ova knjiga posvećena je O. M. Bodjanskomu, Kotljarevskoga „pervomu učitelju v Slavjanovědenij.“¹

¹ O tih dvajuh djelih progovorio je dr. J. Hanel u Radu XXXIII, 208.

Ove tri knjige, na ime o pogrebnih običajih i o pravnih odnosajih baltijskih i pomorskih Sloviena, jesu najobsežnije radnje našega Kotljarevskoga. One su piscu stekle stepen doktora slovjensštine na petrogradskom sveučilištu god. 1874. Osim toga one su uz druge radnje služile osnovom, na kojem bješe god. 1874 predložen historičko-filologičkim fakultetom kievskoga sveučilišta sv. Vladimira za profesora slavistike, te bješe po tom predlogu početkom god. 1875 potvrđen za takova. Kotljarevskij je dakle na derptskom universitetu predavao od god. 1868 do jeseni 1875. U to je doba on osim onih glavnih djela priobćio više manjih radnja, kano što: „Къ вопросу объ обработкѣ славянской мифологии“ (Отчетъ. Спб. 1872), nekrolog Ivanovu profesoru ruske historije (Сптерб. вѣдом 1869, nr. 103), Запоздалые листки изъ исторіи языка и литературы (Воронежъ 1871) itd.

Ali svih onih pet godina nije Kotljarevskij sproveo u Drptu. Već ovdje počelo mu zdravje uzdrmano biti; s toga morao je veće dielove godina 1872—4 sprovesti u južnom blagom podneblju. Putujući u Italiju boravio je njeko vrieme u Zlatnom Pragu, gdje je izradio krasan bibliografički pregled: „Uspěchy slavistiky na Rusi v poslédní době (1860—72), koj je štampan u čas. čes. muzea 1874, sv. I.—III. Nije u tom priegledu puko izbrajanje djela tičućih se slavistike, već se ona sustavno razredjuju i u kratko ocjenuju. Pisac navodi najprije izdanja spomenika staroslovjenske pismenosti; onda spominje djela, u kojih se jezik obradjuje, prelazi za tiem na historiju literature, na slovjensku mitologiju, arheologiju, historički narodopis, te zaključuje s djeli o historiji državnoj, pravnoj i crkvenoj. Tko se god želi temeljito uputiti o znanstvenoj radnji na polju slavistike u Rusiji izmedju god. 1860—1872, ne može mimoći toga prozirnoga i sustavnoga priegleda. U Zlatnom Pragu dao je Kotljarevskij takodjer tiskati rečene dvie knjige o baltijskih Slovienih, kojih je jednoj predgovor napisao u Rimu. Odavle se vidi, kako se Kotljarevskij nije znao u svojoj radinosti obuzdati niti na putu, koj bi mu bio imao za odmor služiti. Pod blagim modrim nebom klasičke Italije, na podrtinah staroga Rima mislio je on na svoje baltijske Sloviene. Toliko se ipak bio oporavio, da je u jeseni god. 1875 mogao doći u Kiev, a početkom sljedeće godine započeti predavanja na kievskom sv. Vladimirskom universitetu s pristupnim čitanjem o historičkom značenju narodne poezije.¹ O tih predavanjih piše jedan njegovih drugova slie-

¹ Kašnje štampano u časopisu „Трудъ 1881“, nr. 8.

deće¹: „U Kievu imao je on, odan svojoj nauci ne samo umom nego i srcem, prvi put među svojim slušateljima rusku omladinu, sposobnu ne samo ponimati predmet predavanja, nego i zagrliti ga ljubavju. Učitelj je mogao govoriti od srca k srcu i glas njegov našao je čuvstven odziv u duši slušatelja... Pristupom Aleksandra Aleksandrovića na stolicu započima u Kievu predavanje i izučanje nauke o Slojensstvu onako, kako to potpunoma odgovara sredstvom i zahtjevom našega vremena... U II. polugodištu 1875/6 razvio je u I. i II. tečaju historičko-filologički priegled slojenskih plemena, a historiju slavistike u III. i IV. tečaju. U prvom polugodištu 1876/7 zapriečen opet bolešću nije čitao; a u drugom polugodištu tumačio je zelenogorski i kraljodvorski rukopis za I. i II. tečaj, u tečaju pako III. i IV. čitao uvod u nauku slojenske arheologije. God. 1877/8 u I. polugodištu čitao je u I. i II. tečaju o slojenskih nariečjih, a u III. i IV. tečaju o slojenskih starinah i o starih spomenicima ruskoga jezika. Godine 1878/9 predavao je u dva prva tečaja enciklopediju slavistike, u dva pako viša tečaja uz nastavak staro-ruske pismenosti još i historiju literature bugarske i hrvatsko-srbske. God. 1879/80 predavao u prva dva tečaja obću slavistiku, u druga dva slojensku arheologiju i slojenska nariečja, kojih je prvu zamienilo u II. polugodištu predavanje o starinah ruskoga jezika. Napokon početkom god. 1880/1 predavao je historiju i enciklopediju slavistike, zatim historiju poljske literature i slojenska nariečja... Predavanje pako bijaše mu zanimivo i za slušaoce privlačivo. Plodove svojega obširnoga čitanja i tačnoga, faktičkoga znanja predlagao jim živom i oštroumnom besjedom, ožarenom svjetlom misli, obuhvaćajuće obću svezu i značenje potankosti. Sila profesora ležala je ne toliko u njegovoj kano specialiste učenosti, koliko u širini filologijske obrazovanosti, kojom bijaše mu otvoren pristup k svim izvorom znanosti i uspjehom iztraživanja, kojimi se filologičke nauke koriste. Ova širina obrazovanosti, koja je uvijek mila kod učenjaka, bijaše u pokojniku dragocjena radi posebnih mjestnih okolnosti. On je došao poslovati na fakultet, u kojem se sravnjujuća gramatika nije posvema predavala, a naučno predavanje sveobće i ruske literature tek se počelo bilo uvadljati. Profesor slojenskih nariečja i književnosti našao je kod svojih slušatelja na svakom koraku praznina u znanju; ali Aleksander Aleksandrović izpunjavaše jih u znamenitoj mjeri, sada

¹ P. J. Alandski: Поминка стр. 15—18.

tunaćeći osnove i metode dotičnih znanosti, sada upućujući gdje slušalac može naći ono česa nije znao. Slušaoci njegovi skoro su opazili, da jih profesor hoće i može dovesti do željne jasnoće u pitanjih i težnjah, što no se kod prvoga poznanstva s naukom obilno radjaju u odanih joj ljudih. Profesor stekao je ugled i susreo povjerenje i priznanje u svojih slušatelja; utvrdili se dobri odnošaji u slušateljstvu te se podržavali srdačnim primanjem i ljubeznom riečju u sobi profesora, koja je bila uvijek otvorena za sve one, koji su trebovali njegov savjet i uputu.“ Pokojnik se je mnogo starao okô učenog i učevnog života universiteta u obće; a imenito se neprestano brinuo, da se znanstvena predavanja na fakultetu, kojemu je pripadao, što više usavrše. Znajući koliko za tu ciel djeluje književna radnja samoga profesora, bijaše neutrudivim suradnikom „universitetskih izvěstija“; koje i sveučilište sv. Vladimira poput ostalih ruskih izdaje. U njih je svoje literarno-kritičke preglede nastavio i osvrtao se književnimi obznanami na suvremenu rusku slavistiku.¹

Ne manje od sveučilišta ležao je Kotljarevskomu za njegova u Kijevu boravljenja na srdcu napredak tamošnjega novoosnovanoga historičkoga društva, imenom „Nestora ljetopisca“, koje ga je čašću predsjedničkom odlikovalo bilo. Osim što je svjestno rukovodio znanstvene radnje toga društva, zasnovanoga na klasičkom zemljištu za ruske starine, odmah je prvu knjigu društvenoga organa² nakitio plodom svojega pera, nacrtao naučne radnje K. M. Bera, Eichvalda, O. M. Bodjanskoga i A. N. Popova oko arheologije i literature ruske i slovjenske, te priobćiv svoja iztraživanja „о происхождении сказанія о новгородскихъ баняхъ“, за tiem „объ обычаяхъ у Славянъ при рожденіи дитяти до его вѣзможности“; napokon priobćio „свѣдѣнія о текущей исторической и археологической литературѣ“. Na dalje čitao je u društvenih

¹ U njih je priobćio: Обзоръ успѣховъ славяновѣдѣнія за послѣдніе три года (Извѣстія 1876, 284—303), библиографическія свѣдѣнія о новыхъ книгахъ (ibid. nr. 5, 6), разборъ книги Забѣлина: исторія русской жизни съ древнѣйшихъ временъ (1880, nr. 11—12).

² Чтенія въ истор. обществѣ Нестора лѣтописца. 1879, I. 284—92, 195—301, 304—80. O Bodjanskom napisao je takodjer histor. bibliogr. „pominku“ za „славянскій ежегодникъ“ 1877, стр. 343—352.

sjednicah nekrolog D. V. Polčnovu¹ i Dostoevskomu² osvrćuć se ovom prilikom na novije stečevine ruske nauke.

U svojih radnjah nije Kotljarevskij zaboravio ni moskovskoga arheologijskoga društva, koje mu je mnogo pripomoglo ka glasu, što ga je bio u ono doba stekao u ruskom učenom obćinstvu. Za „Drevnosti“ napisao je „Обзоръ изслѣдованія о фрескахъ керченской катакомбы“ (1876, t. VI. 2 str. 23—26), i „нѣкоторыя указанія и соображенія относительно движенія археологическихъ занятій и литературы у Словинцевъ, Чеховъ, Лукинчанъ и Поляковъ“ (1877, t. VII, 7 str. 46—8).

Kano vještak u tradicionalnoj literaturi ruskoj sljedeći častan poziv prosudio je Kotljarevskij izdane Vl. Antonovičem i M. Dragomanovom historijske pjesme maloruske, koje se izdanje natjecalo za nagradu gr. Uvarova (Отчетъ 1877). Posljednjih godina, osim što je uredio treću knjigu sabranih djela M. A. Maksimoviča, koja sadržaje razprave jezikoslovne i literaturno-historijske (Собраніе сочиненій М. А. Максимовича. т. III. Киев 1880), priobčio je Kotljarevskij u veronežkom filologičkom časopisu (Филологическія записки) obširnu radnju svoju pod naslovom: объ изученіи древней русской письменности“, koja je takodjer napose izašla pod naslovom: Древняя русская письменность“ (Воронежъ 1881, стр. 1—216). U toj radnji, koja je iz predavanja potekla, daje Kotljarevskij podpuni sustavno uredjeni i kritičkimi opazkami providjeni priegled svih diela dojakošnjih o staroruskoj knjizi i starini, te se toga radi smatra upravo neobhodno potrebitom svakomu, koj se slovjenским jezikoslovjem bavi (Archiv für slav. Philologie. Berlin 1881, V. 662).

Budući da se je A. A. Kotljarevskij sav svoj viek bavio slavistikom u naznačenom obširnom znamenovanju te rieči, neće biti neumjestno pitanje: kako se je on vladao naprama onoj Slovjennom prijaznoj struji u Rusiji, koja je sav skoro narod, a osobito izobražene mu slojeve za posljednjih desetina zahvatila? Na ovo pitanje neka nam sam Kotljarevskij odgovori. Naertav uspjehe slavistike u Rusiji od god. 1860—72 zaključuje svoj zanimiv priegled ovom reflexiom: „Обазрев се на ovaj pregled pojava ruske slavistike svaki će mi posvjedočiti, da slovjenске radnje u Rusiji niesu djelom slučaja niti sukromne koristi, nego da iztiču iz jasnoga

¹ Киев. губер. вѣдомости, 1877.

² Трудъ 1881, nr. 1.

poznanja njihove nužde. I čini se, da se one pripoznavaju za nužдне ne samo za to, što izpitivanje ruskoga jezika, poviesti i života nazire u njih svoju prvu i znamenitu podporu, nego i za to, što se one smatraju sredstvom društvo obrazujućim, političkom učionom, koja iz narodne osamljenosti vodi na široku cestu slovjskih interesa i uči Rusa, koje su mu slovjske dužnosti. Slavni Šafařík sudeći nekada o važnosti staroslovenskoga jezika čuvstveno prihvaća sljedeće rieči J. S. Bandtkove: dao bog, da svi slovjski puci uče i upoznaju slovensko crkveno naričje, kano prvo ili bar najstarije nam poznato vrelo slovjskih jezika, i to ne radi jedinstva u crkvi, nego radi više znanstvene izobraženosti, radi uzdržanja slovjske narodnosti, da se ne poniemčinio, ne potatarimo (a ja dodajem: ne pofrancezimo i ne pomagjarimo), da ne odpadnemo od zajedničkoga izvora pučke osebnosti, koj uzkos olujam od deset stoljeća nije presahnuo (*Gesch. der slav. Litteratur* 1825. 118—19). Zar je naša doba — pita Kotljarevskij — ove zadatke promienila? Zar se za nešto višega njih odrekla? Negovoreći ovdje o sveobćih ljudskih zadacih, koji se jednako tiču svakoga naroda i svake pojedine osobe, nego o zadacih plemenskih, slovjskih, dužnost nam je niećno odgovoriti na ova pitanja. Za svakoga, koj se nije zapleo u usku narodnu izključivost, ostaje i sada kano i prije uzdržavanje slovjske narodne osebnosti najznamenitijim i najvišim zadatkom. Rusko obćinstvo davno shvati taj zahtjev i davno gleda mu zadovoljiti. Inače od kuda bi potekle stolice slavistike na ruskim sveučilištih, slovjski odbori i duboko proučanje slovjskoga svieta? Moglo bi se možebit reći, da je sve to samo politička moda ili spekulacija političkoga proselitisma? Ali moda ne traje tako dugo i stalno; a političkomu je proselitizmu red imati najbliži praktički cilj, kojemu mogu ovdje u trag ući samo zlobni neprijatelji Slovjentstva, koji se nikada ne dadu vladati čuvstvom pravice i pravdopodobnosti. Iztraživanje slovjskoga svieta niknu u Rusiji iz prirodjenoga čuvstva slovjske uzajamnosti, iz jasnoga spoznanja njezine znamenitosti, te iz sile, da joj se stalan temelj dobavi. Slovjenska uzajamnost, da priedje iz područja čuvstva u sam život te da se u njem ukorieni imade proći kroz školu stroge znanosti, kroz strogo iztraživanje i izučanje slovjskoga svieta, toli prošloga koli sadašnjega. Bez ovoga trieznoga poznavanja ostati će ona za uvijek obsjenom, obsjenom do duše zamamljivom, ali za život zaludnom i nekoristnom. Ovu su misao, kako se čini, Rusi shvatili prvi, i prvi postavili ruke, da postane činom. Tako su oni najbolje

načinom nade punim izrazili svoje simpatije ostalomu Slovjenstvu, pa ujedno dostojno odgovorili tim lahkomumnim klevetnikom, koji viču, da ne ima u Rusa tih simpatija. Želimo, da si i ostali Slovjeni čim prije usvoje plodnu idenu slovjenške uzajamnosti, i da joj nastoje prije svega služiti svjestnim i temeljitim učenjem svega, što se Slovjenstva tiče“ (Uspěchy str. 51—53).

Ovako shvaća Kotljarevskij одношaj slavistike naprama životu. To shvaćanje nije ni fantastičko ni razvratno. Uzajamnost slovjenška, koja ne samo ne dira u plemenske osebine nego jih oplemenjuje, usavršuje i učvršćuje, da uzmogne blagotvorno na život djelovati, mora proći „školom stroge znanosti“. Toga se je pravca Kotljarevskij držao i ondje, gdje je bio okolnostmi pozvan na javno pozorište. Kao član kievškoga odjela slavenskoga komiteta pripomagaо je svojim perom organ njegov (славинскій ежегодникъ), kako bi svojoj zadaći naprama ideji o slovjenškoj uzajamnosti po njegovih načelih čim uspješnije odgovorio.¹

Svekolike radnje Kotljarevškoga odlikuju se jednim ne običnim svojstvom, a to je veoma obsežno poznavanje literature dotične struke. On je poznaо ne samo oveća djela nego i najsitnije priloge i velike bibliografske riedkosti. Ovaj pojav ima se pripisati ne samo njegovoj riedkoj pomniji i marljivosti, ne samo što je mnogo putujući imao priliku posjetiti najbogatije biblioteke, nego što je bio strastan, u plemenitom smislu, bibliofil, a imovinski одношaji dopustili su, da toj plemenitoj strasti zadovolji. „Biblioteka njegova bijaše ne samo ogromna, nego, a to je važnije, bijaše pomnjivo sastavljena i izabrana. Pokojnik se je mogao pohvaliti, da u njega imade sve, što je o ruskoj historiji, o historiji srednjovječne drame, te o slovjenškoj i staroruskoj pismenosti bilo pisano i nahodi se u prodaji“.² Ovomu se nagnuću njegovu imade mnogo zahvaliti, što se radnja njegova književna toliko kreće okô bibliografskih priegleda, književnih obznana i kritike. „Priroda ga bila obskrbila prijatljivošću; odgoj ju pretvorio u znatiželjnost takovu, koja ravno obuhvaća sve tačke vidljive na obzorju; prijazne pako okolnosti pripomogle su zadovoljiti u punoj mjeri toj znatiželjnosti“.

Što je pokojnik od god. 1857 uradio na polju književnom, to mu već daje odlično mjesto u povjesti ruske i slovjenške prosvjete

¹ U sjednici od 23. dec. (p. st., 1876) čitao je vjekopis V. J. Gri-goroviča (слав. ежегодникъ. 1877, стр. 308—16).

² Pominka str. 18—19.

nove dobe.¹ A koliko bi bio uz bolje zdravlje i dulji život tek uradio sada, pošto si je onoliko znanje sakupio, temeljitu znanstvenu metodu usvojio! U posljednje vrijeme radio je na djelu, u kojem je naumio bio opisati dojakošnje uspjehe ruske arheologije. Ovo djelo htjeo je podastri V. sastanku arheologa ruskih u Tiflisu. Ali ga ne dogotovi. U svibnju prošle godine (1881) tjelesne su mu šile tako smalaksale, da su liečnici upravo zahtievali, neka odputuje u inostranstvo radi promjene zraka Velikom mukom i uz silno nagovaranje prijatelja ostavi svoju knjižnicu. I na putu najviše ga muka morila, što ne smie i ne može raditi. „Duša mi čezne za poslom — tužio se u pismu iz Reichenhalla svomu prijatelju — a raditi ne mogu; to su muke Tantala u miniaturi“.² Putujući u Italiju opet se iz Bocena tužio, što ni ovdje ni ondje „нѣтъ по-рядочной книжной торговли; приходитея голодать.“

Odavle se jasno tumači, za što je u Rusiji, a imenito u Kievu, glas o smrti Kotljarevskoga, premda obzirom na njegovu mnogogodišnju bolest nije mogao iznenaditi nikoga, tako žalostan osjećaj probudio. Sve je osjećalo, da je jedan odličan radnik na prosvjetnom polju zaostao na pol puta. Ovomu su osjećaju dali u Kievu izraz: pokojnikov prijatelj P. J. Alandskij nekrologom, za tiem besjedom dne 1/12 listopada u vrijeme panihide u sveučilištnoj crkvi i dne 14/26 r. m. u crkvi pokrovskoga manastira prigodom pokopa; na dalje prof. J. N. Ždanov besjedom upravljenom na slušaoce historičko-filologičkoga fakulteta; napokon I. P. Daškevič besjedom držanom dne 4/16 listopada u vanrednoj sjednici pomenutoga historičkoga društva. U svih se ovih besjedah izrazuje osobito štovanje naprama vrlinam pokojnika i velika bol nad gubitkom izvrstna profesora i vanredno nadarena učenjaka. Ovim se osjeća-

¹ Neće biti neumjestno ovdje navesti časopise i sbornike, za koje je Kotljarevskij svoje književne priloge doprinesao: Ruski vjestnik, otečest. zapiski, Atenej, Moskov. obozrenie, lětopisi ruskoj literatury i drevnosti izd. T. Tihonravom, starina i narodnost, izvěstija imp. arheolog. obščestva, peterb. filologič. zapiski, ruski arkiv, knižnij vjestnik, Drevnosti (moskov. arheol. obščestva), besědy v obščestve ljubitelej ros. slovesnosti, otčet o prisuždenij nagrad gr. Uvarova, universitet. izvěstija (k'ev.), žurnal ministarstva narod prosveščeniya, slavjanskij ežegodnik (Kiev), čtenija v istor. obščestve lětopisca Nestora, moskov. vedomosti, s. petersb. vedomosti, osnova, trud, časopis česk. muzea, Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat, Neue dörptische Zeitung.

² Pominka str. 21.

jem pridružimo i mi, veleštovani akademici! proniknuti budući onom ideom o slovjenskoj uzajamnosti, po kojoj imade ova, po osviedočenju našega nezaboravnoga sučlana, „proći kroz školu stroge znanosti, kroz strogo izučanje slovjenskoga svieta, toli prošloga koli sadašnjega“; za koju ideju je on skoro četvrt vieka neumorno i vješto djelovao, i kojoj je ideji naš učeni zavod posvećen. Slava mu!
